

FEHÉRVÁRY JÁKÓ

Az éjszaka imádsága

A szerző bencés szerzetes, teológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola rektora, a Gyakorlati Teológia Tanszék docense. Legutóbbi írását 2019. 11. számunkban közöltük.

Az ember a mindenségbe helyzettségéről alkotott tapasztalata talán a legközvetlenebbül az égitestek járásának szemlélésében, a napszakok váltakozásának átélésében érhető tetten. Nappal és éjszaka, fény és sötétség egymásra következése olyan természetes metaforát nyújtanak az ember saját életútjának, a világhoz, a fentebb valókhöz, önmagához fűződő viszonyának elbeszélésére, ami az egyes napszakokat önmagukban egyfajta szakralitással ruházza fel. Az égitesteket, napot, holdat, csillagokat, bolygókat ezért is látja az ókori ember a kozmosz isteni erővel felruházott, az ember sorsának mintázatát meghatározó szereplőinek. Hatalmas, kérlelhetetlen mozgásaikat, együttállásaikat megfigyelni, kiszámítani tudjuk ugyan, de hatással lenni rájuk nem bírunk: így lesznek az égitestek a kiszolgáltatott emberi sors vetítővásznáivá, s az ember végzetét ezeknek a felsőbb erőknek a személytelen kezében tudja.

A sötétség és fény váltakozása pedig emlékezteti az embert arra a véget nem érő küzdelemre, ami benne és körülötte zajlik jó és gonosz között, s amelynek kimenetelét oly bizonytalannak tapasztalja, s még az istenek világában és kozmikus méretekben sem tud végeredményt hirdetni. A horizonton eltűnő nappal a remény is alábbhagy és felébrednek a félelmek az „éjjeli rémtől”, a „homályban lopódzó dögvészről” (Zsolt 90,5–6),¹ a pusztulás törvényen kívüli hatalmaitól. Apró, pislákoló lámpásokkal küzd az ember ezekkel az árnyakkal, amelyek esti meggyújtása örömkialtásokat csal a jelenlévők ajkára — *Üdvözlégy jó fény!* —, mert legalább egy kis szűk fénykörben elűzik az éjszaka rossz rémét. A pirkadat első sugarai viszont új reményt adnak, hogy a gigászi küzdelemben legalább ezen az éjjelen a jó kerekedett felül.

Hogy a keresztény ember napszakokhoz, az órák múlásának nyilvános jelzéséhez kötvé imádkozik, az már a legkorábbi időktől kezdve magától értetődik. Talán ez az egyetlen olyan örökség, ami a zsolozsmát, túl a benne használt bibliai szövegeken, az apostoli közösség zsidó gyökereihez kapcsolja,² egyszersmind rokonítja az ókori embernek a kozmoszhoz és a napok körfogásához fűződő szakrális tapasztalataival is. Ugyanakkor, ha a napszakoknak az emberi élet útját megjelenítő egyetemes metaforáját be is fogadja a keresztény tapasztalat, a teremtő Istenbe vetett bibliai hit, akinek keze alkotása az ég minden serege (Ter 1, Zsolt 47, Zsolt 148), kizár minden olyan elképzelést, amely ezeknek a teremtményeknek isteni vagy sorsfordító erőt tulajdonítana. Az egyházatyák éppen ezért szívesen kötik az egyes napszakokat az üdvtörténet valamelyik bibliai eseményéhez, elsősorban a Pasió márki leírásához, ahol a szent írók fontosnak tartották feljegyezni, hogy az imádkozó ember melyik órában szembesült azzal, hogy Isten

¹Zsoltárok könyve.

(Ford. Simon T. László.)
Pannonhalmi Főapátság
– Bencés Kiadó,
Pannonhalma, 2020.

²Didakhé VIII,2–3.

³Ezekből a szövegekből remek florilégiumot fordított le Szabó Flóris: *Így imádkozzatok! Egyházatyák tanításai az imádságról és az Úr imádságáról.* Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1999.

cselekvő, üdvözítő módon van jelen imájában és a világban.³ Amikor az Atyák felidézik ezeket a múltbeli, az egyes napszakokhoz kötődő üdv-eseményeket, akkor az imádkozó keresztény számára akarnak utat mutatni: a nap járása alkalom arra, hogy Isten nagy tetteire emlékezzünk, de ez az Istenre való emlékezés — *memoria Dei* — ahogy Nagy Szent Baszileiosz leírja, nem nosztalgia, hanem kapcsolatban tart bennünket azzal az Istennel, akinek nagy tettei, legeslegesősorban Jézus Krisztus megváltó tette, máig hatnak, ma is elevenek: Isten ma is cselekszik, üdvözít. Így emelkedik ki a napból a pirkadat, a nappal harmadik, hatodik, kilencedik órája, a napszállta és a virrasztásra hívó éjszaka. Ezek a napszakok eleinte tehát nagy vonalakban szabnak irányt az Isten után vágyódó ember imájának, teológiai témákat és spirituális irányulásokat jelölnek ki, de konkrét imamódról, és főleg közösségi zsolozsmáról, imaórákról nincs még szó.

Csábító és egyben mindig veszélyes a keresztény ókorra vonatkozóan általános kijelentéseket tenni, talán azt mégsem túlzás állítani, hogy az egyház életének annyi más adottságához hasonlóan a közösen végzett zsolozsma is a konstantini béke beköszöntével kezdett határozottabb kontúrokat ölteni, egyrészt a születő szerzetesség körében, másrészt pedig a székesegyházakban, ahol a szabadság egyre gazdagabb liturgikus szokásoknak teremt életteret. A zsolozsma fokozatosan differenciálódott az imaóráknak a napszakok hangulatára közvetlenül reflektáló, azoknak teológiai és spirituális tartalmát, irányulást tulajdonító imaórák tartós és cizellált rendszerévé, aminek egyik legszebb lenyomata Szent Benedek Regulájának 8–18. fejezeteiben található meg, s amely hosszú évszázadokig, tulajdonképpen a II. Vatikáni zsinat utáni liturgiareformig lényegében meghatározta a zsolozsmázók — többnyire klerikusok, férfi és női szerzetesek — istenszolgálatát. Ebben a rendszerben talált helyet a szerzetesközösségek közvetítésével, az imaórák közt a legfiatalabb, *befejező imaóra*, a kompletórium, ami a lefekvés előtti utolsó közös zsolozsmázása volt a szerzeteseknek.

Az egyiptomi pusztai atyák, ha hihetünk Iohannes Cassianus leírásának,⁴ még napi két imaórát végeztek, napszállta előtt és éjjel, mielőtt megvirradt volna. Mindkettőben tizenkét zsolotárt olvastak fel, *currente psalterio*, vagyis a zsolotároskönyv sorrendjét követve, válogatás nélkül. A zsolotárok közt rövid csendet tartottak, mialatt a földre borulva imádkoztak, majd egy a felolvasó által hangosan elmondott könyörgést követően folytatták a következő zsolotárral. Ezeket az Ó- és Újszövetségből vett hosszabb olvasmányok követték. Ahogyan Robert Taft írja,⁵ ezek a zsolozsmák, a zsolotárok végén tartott csendekkel, és zsolotárkönyörgésekkel, inkább közösen végzett *lectio divinára*, semmint a mai értelemben vett zsolozsmázásra emlékeztettek. Az egyiptomi szerzetesi imaórák napjában kétszer tulajdonképpen „csak” kihangosították a szerzetes amúgy egész naposnak szánt munkáját, a belső imát, amelylyel a páli felszólításnak — „szüntelenül imádkozzatok” (1 Tessz 5,7) — akartak eleget tenni, bárminemű ténykedés közben vagy épp a nyugalom óráiban. Ez a fajta „zsolozsma” hangulatában vagy tartalmában

⁴Johannes Cassianus: *A keleti szerzetesek szabályai.* (Ford. Simon Árkád.) Pannonhalma – Tihany, 1999, II–III. könyv.

⁵Robert Taft: *The Liturgy Of The Hours In East And West.* Liturgical Press, Minnesota, 1993, 66.

⁶Eligius Dekkers:
*Les anciens moines
cultivaient-ils la liturgie?*
La Maison-Dieu, 51
(1957), 31–54. vö. 31–33.
Az ókori szerzetesség
forrásait olvasva a szerző
arra a megállapításra jut,
hogy a születő szerze-
tettség számára a liturgia
nem elsőrendű kérdés.

tulajdonképpen nincs is tekintettel a napszakokra, inkább aszketiku-
san kötődik hozzájuk: a napszállta előtt végzett zsoltaozás a szerze-
tes egész napos böjtjét megtörő, egyetlen étkezéséhez kapcsolódik, míg
az éjszakai ima az Úr visszatértére várók készenléte (Mk 13,35–36), vir-
rasztása, ami önkéntes alvás-megvonással és az éjszakai pihenés meg-
kurtításával, megszakításával jár. A szerzetesatyák életrajzai hemzsegnak
e két lemondás — böjt és alvásmegvonás — heroikus leírásaitól, de
a liturgikus esztétika ápolása iránti érdeklődés szinte tökéletes hiá-
nya szembetűnő ugyanebben az irodalomban.⁶

A székesegyházak imarendje, legalábbis eleinte, ehhez képest más-
ra helyezi a hangsúlyt. Mivel az imát eleinte nem szerzetesek, ha-
nem a városi klérus vezeti, a püspökkel az élen, a résztvevői pedig
a hívő keresztények, ezért időpontjait a dolgozó ember életének rit-
musához szabják: a reggeli és esti dicséret volt az a napi két alkalom,
amikor a székesegyházban összegyűlt a helyi egyház (itt most nem
szólunk a székesegyházakban végzett virrasztásról). A reggeli dicséret
egyszerre szólt a bűnbánat és az ujjongás hangján, és a felkelő nap-
pal a sírból feltámadt Urat dicsőítette, míg a napszálltakor végzett
esti dicséret Krisztust, az enyhe világosságot, az igazi fényt áldotta
a hála hangján, s ezt nem egyszer a gyertyagyújtás (*lucernarium*) szer-
tartása kísérte. A székesegyházi zsolozsma olyan elemekből állt, ame-
lyek a részt vevő összes szereplő bekapcsolódását segítették, külö-
nös tekintettel a világi hívekre: rövid, a napszak témájának megfelelő
zsoltaorrészeket választanak, a közös éneklést elősegítő válaszos for-
mában előadva, megjelennek a székesegyházi zsolozsmában a
himnuszok, vagyis olyan biblián kívüli imádságos időmértékes, stro-
fikus költemények, amelyek a napszakkal és a liturgikus időnek meg-
felelő és jól énekelhető szöveggel segítik a közös imát. A bekapcso-
lódást és érzelmi azonosulást segítették a látványelemek: tömjén,
gyertyagyújtás, körmenetek, s ezek az énekekkel együtt nemcsak az
észnek, hanem az érzékeknek és a szívnek is jól befogadható táplá-
lékot jelentettek. A közbenjáró imákban pedig Isten elé vitték az egy-
ház, a polgári közösség és az egyes emberek szükségleteit is. A szé-
kesegyházi imaóra lényegéhez tartozik tehát a költői reflexió az
imádság számára kiemelt napszak természetes hangulatára, és az eh-
hez kapcsolódó teológiai-spirituális témára, és a résztvevők helyzetére,
érzékenységére. Érzékeny az ima kozmikus és „földies” vonatko-
zásaira, és a befogadás és részvétel teljesen más regisztereit mozgósítja,
mint az egyiptomi atyák szikár zsoltaozása.

Az időközben a városokban vagy azok közelében megtelepülő szer-
zetesek sokat merítenek mind a székesegyházi zsolozsma felépíté-
séből, mind a szellemiségéből. Baszileiosz regulája⁷ vagy Cassianus
leírása szerint pedig a kappadókiai, palesztinai és mezopotámiai mo-
nastorok már bevezetik az addig csak egyéni imának szánt időpon-
tokban a közös zsolozsma végzését. Így alakul ki a napi hét imaórából
álló kurzus, aminek a rendeltetése, hogy a sokféle tevékenységben
foglalatосkodó, közösségben élő szerzetes elméjét és szívét rend-

⁷Nagy Szent Bazil:
Életszabályok I.
(Ford. Orosz László
Atanáz.) Görögkatolikus
Hittudományi Főiskola,
Nyíregyháza, 1991,
133–136.

szeresen visszatérítse a szüntelen imádság szelleméhez. A kompletórium imaórája ebbe a sorba illeszkedik, s lesz, talán először Bazileiosznál, majd később más szerzetesi regulákban a szerzetesek lefekvés előtti közös imája.

Bár ez az imaóra, mintha *ex nihilo*, előzmények nélkül bukkant volna föl az imaórák rendjében, mégis egyszerre örököse a székesegyházi zsolozsma szellemiségének és a szerzetesi tapasztalatnak. Az éjszakába vezet be, az álom, a sötétség és árnyak ellenőrizhetetlen világába. Előttünk áll a fenyegető, nyugtalanító éjszaka, amelyet benépesítenek saját félelmeink, vadállataink. Ezért imádkozza lefegyverző alázattal egy ősi kompletórium himnusz: *A gonosz álmok fussanak, / és minden éji képzelet, / az ellent kösse meg kezed, / testünket hogy ne rontsa meg.* A következő néhány sorban, elsősorban Szent Benedek Regulájára támaszkodva annak szeretnék utánajárni, hogy mit tesz hozzá ez az imaóra az imádkozó szerzetes és ember tapasztalatához, és hogyan vezet be az éjszakába az általa képviselt szerzetesi hagyomány.

Már pihenten keljenek föl... „...ésszerű megfontolás alapján, az éjnek nyolcadik órájában kell fölkelni, hogy a testvérek éjfélnél valamivel tovább nyugodhassanak, és már pihenten keljenek föl” (RB 8,1–2). Benedek ezzel az instrukciójával némileg a szerzetes szemében is visszaadja az éjszakai pihenés becsületét, szemben a sivatagi atyák többségének ezzel kapcsolatos gyanakvásával. Talán az irgalmáról közismert Poimén atya is inspirálja ebben, aki az istentisztelet alatt elbóbiskoló testvért nem ébresztgette, hanem fejét a térdére fektette, és hagyta, hogy kipihenje magát (Poimén 92). Közösségben kialvatatlannak lenni: ez a melegágya a szeretetlenségnek, türelmetlenségnek és a meddő küzdelmeknek, a reménytelenségnek. Lekapcsolni a lámpát, nem lecsippenteni a pihenésre szánt órákból hiábavaló ténykedéssel ma különösen is nehéz döntésnek tűnik, de ezt nemcsak magunkért hozzuk meg, hanem azokért a felebarátainkért, akik mellettünk élnek.

Az éjszakai pihenés néha kusza gondolatainkat is segít szétszázalazni. „Alszom rá egyet” — mondjuk, ha valamiben még nem tudunk döntésre jutni. „Egyszer Ammónasz abba elment meglátogatni Antal abbát, de eltévedt az úton. Leült s egy kicsit szunyókált, majd felébredt álmából, és így imádkozott Istenhez: »Kérlek, Uram Istenem, ne hagyd elveszni alkotásodat!« Erre egy emberi kézhez hasonló dolgot látott az égből aláereszkedni, amely megmutatta neki az utat” (Ammónasz 7). Ilyen titokzatosan mutat utat nekünk néha az alvás, és ajándékozhat meg bennünket másnap reggelre egy teljesen más látásmóddal, útmutatással. Nemcsak az álom, de az alvás is Isten elfelejtett nyelve, amikor lelkünk végre megszabadulva egónk börtönéből rendezheti sorait.

Az alvás előtt pedig az utolsó gesztus az imádságé. Istenre való emlékezésé, jelenlétének megidézésé: *„Immár a nap leáldozott / Teremtőnk, kérünk tégedet, / Légy kegyes, és maradj velünk, / Őrizzed, óvjad népedet. Ő kíséri át testünket, lelkünket a sötétség óráin.*

Késük ne legyen az oldalukon... Amikor Benedek az alvással kapcsolatban instruálja szerzeteseit, a következőt köti a lelkükre: „Ruhában aludjanak, és övvel vagy kötéllel felövezve, de késük ne legyen az oldalukon, amikor alusznak, hogy az alvót álom közben véletlenül meg ne sebezze” (RB 22,5). A modern regula-magyarázók egyik kedvelt szövege ez. Nyilván nemcsak azért érdekes, mert kiderül belőle, hogy a kolostori alapfelszerelés része volt a szerzetesek oldalán lógó kés. Alvás előtt a szűrő- és vágószerszámoktól meg kell válni. A kompletórium imája az álom egyszerre fegyvertelen, munkátlan, eszköztelen birodalmába nyit kaput. Itt már nincs mit tenni: mondhatjuk ezt lemondóan, de felszabadultan is. Néha nehéz letenni a munkát, de ebben gyakran nem is a külső követelmények, hanem a saját mindenhatóságunkba vetett hitünk akadályoz meg bennünket. A kés letételével éjszakára a mindenhatóságot végre átruházhatjuk arra, akihez az valójában tartozik, s akitől mi csak elbitorolni próbáljuk, sikertelenül.

Másrészt, mikor nyugovóra térünk, letesszük fegyvereinket, amelyekkel magunknak és másoknak okoztunk sebeket. Benedek ugyan még nem tud a kompletórium előtti lelkiismeret-vizsgálatról, de lefekvés előtt is elénekelteti a *Kyriét* szerzeteseivel. A lelkiismeret-vizsgálat újkori, remek fejlemény az esti imában. A nap nem nyugodhat le úgy, hogy haragjainkkal ki vagyunk békülve, és legalább egy pillantásnyi töredelemmel nem néztünk vétkezéseinkre. De úgy sem nyugodhat le, hogy a hálát ne ápoltuk volna a szívünkben az elmúlt napért. Amikor a lelkiismeret-vizsgálatban töredelemmel leoldjuk késeinket, irgalomra vágyva, fegyvertelenül, az üdvösségnek kitéve adjuk vissza Istennek napunkat.

A kompletórium után senki se beszéljen... „Minden időben csöndre kell törekedniük a szerzeteseknek, de főként az éjszakai órákban (...); a kompletóriumából kijöve már senkinek se legyen szabad egy szót sem szólnia” (RB 42,1.8). Benedek külön fejezetet szentel a kompletórium utáni hallgatásnak. Ez alapozza meg azt, amit sok kolostorban ma is a „nagy csendnek” hívnak, s ami a befejező imaórától a másnap reggeli imádságra hívásig tart. Ilyenkor már senki nem beszél, nem intéz ügyet a másikkal, nem kelt zajt sem a közös terekben, sem a cellájában. A kompletóriummal nemcsak a munkát, a ténykedést tesszük le, de szavainknak is jó éjszakát kívánunk. Jó csendben lenni, amikor lemondunk az öngazolásról, védekezésről, a dolgok megmagyarázásának, túlbeszélésének vágyáról, arról, hogy mindennek hangot adjunk. Az éjszakai hallgatással, amibe a kompletórium bevezet, nemcsak a hiábavaló fecsegéstől tartózkodunk, hanem befejezzük azt a különben tiszteletreméltó erőfeszítésünket is, hogy értelmet, kontúrokat adjunk a létezésünknek, és ezt rábízzuk valaki másra.

Benedek estére már teljesen kívülről jövő szavakkal helyettesíti a mi beszédeinket. Előírja, hogy a közösségben a vacsora és a kompletórium közötti időben a szerzetesatyák tanítását vagy a Szentírást olvassák, de csak olyan részeket, amelyek a gyenge lelkeknek is hasznára

vannak (vö. RB 42,3–4). Lefekvés előtt jó könyvet a kezünkbe venni, valamilyen szívet, lelket tápláló olvasmánnyal a kezünkben szembenézni az éjszakával — a francia „livre de chevet”-nek hívja azt a kedves olvasnivalót, amit az ember annyira szeret, hogy pihentében is magával viszi. Egy ilyen könyv spirituális segítség is: lehetővé teszi, hogy a napi ügyek megoldásán fáradozó elménk valami más felé forduljon, és valaki másnak a kezébe letegye azokat, aki nálunk még hatékonyabban fáradozik a megoldáson.

Minden nap ugyanazokat a zsoltárokat ismételjék... Benedek nagyon komoly erőfeszítést tesz, hogy a zsoltárokat elossa a zsolozsma imaóráira: több fejezetet szentel ennek a témának, és precízen, napra lebontva leírja, hogy mikor mit kell imádkozni, az éjszakai vigíliára a zsoltároskönyv folyamatos végzését ajánlva, a nappali imaóráknál pedig többnyire témájukban a napszaknak megfelelően válogatott zsoltárokkal. Ebben egyszerű követi a szerzetesi és székesegyházi zsolozsma hagyományát. A kompletórium mégis sajátos kivételt képez ez alól: „A kompletóriumban minden nap ugyanazokat a zsoltárokat ismételjék, azaz a negyediket, a kilencvenediket és a százharmincadikat” (RB 18,19).

A kompletóriummal szerzett legszebb élményem egy francia benedek kolostorban épp ehhez a benedeki előíráshoz kötődik. Minden este vártam, hogy a közös káptalan után átmenjünk a félhomályba burkolódzó templomba, ahol már csak a gyertyák égtek, és egymásnak is csak a sziluettjeit láttuk. Egyszerűen megtámaszkodtunk a stallumban, és kívülről énekeltük végig a kompletóriumot, könyv nélkül, ha akartuk csukott szemmel, egyszerűen, ahogyan az Üdvözlégyet vagy a Miatyánkot mondja az ember. Mindennap ugyanazt a három zsoltárt. Az éjszaka elején egymástól távolodó, lassan magányba visszavonuló szerzetesek imáját természetesen és erővel hordozza ez a kevés. Kevés szó elég. Minden nap ugyanaz.

Idős hozzátartozóim, barátaim jutnak eszembe, akik öregkorukra egyre kevesebb mondandóval beérik. Ismétléseiket a külső szemlélő akár demenciának is bélyegezhetné, de ha úgy akarjuk, láthatjuk ebben azok elengedettségét, akik egyre jobban megvannak önmagukkal, és már abból a belső gazdagságból élnek, amit életükben megkaptak, összegyűjtöttek, s most mindent visszaadnak: szabadságukat, értelmüket, akaratukat, emlékezésüket (Loyolai Szent Ignác). „Most bocsásd el, Uram, szolgálodat...” Ha a napszakok az életutunk sűrítményei, úgy az éjszaka a halálba hajló időskor elővételezése. Ez a három zsoltár, vagy épp Simeon éneke, amit a római breviárium jó érzékkel a kompletórium újszövetségi énekéül választott, magában hordozza az üdvösséget fürkésző, váró és befogadó ember meglegedettségét. Ilyenkor este már nem vágyunk újdonságra, nincs is rá szükségünk, hanem a hála, a bizalom sziklaszilárd szavaira, amelyekkel átveszi Isten az irányítást. Engedjük, hogy életünk káoszba forduló dolgain övé legyen az uralom, hogy szorongásainkon túl ő hordozza törékeny, halál felé tartó életünket, mi pedig szépen álmra hajtjuk fejünket.